

УДК 787.61:7.071.1 (8)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/28.208899>

Станіслав ЖОВНІР,

orcid.org/0000-0002-9641-8799

*аспірант, асистент кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Україна, Івано-Франківськ) szhovnir@gmail.com*

ТВОРЧИСТЬ ХУЛІО САЛЬВАДОРА САГРЕРАСА В КОНТЕКСТІ ГІТАРНОГО МИСТЕЦТВА ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У зв'язку зі зростанням популярності гітарного мистецтва як вагової частини народної та класичної музичної культури у пропонованій статті розглянуто творчість видатного аргентинського композитора, гітариста-віртуоза та гітарного педагога, засновника та першого президента Академії гітари Аргентини Хуліо Сальвадора Сагрераса. У контексті вивчення творчості латиноамериканських композиторів для гітари як складової частини іберо-американської музики, необхідність якого ґрунтується на об'єктивній потребі розширення знань про світову музичну культуру в період глобального взаємопроникнення культур, автором дається визначення та загальна характеристика генетичних коренів і тенденцій розвитку латиноамериканської музики. В історико-культурному контексті формування музично-естетичного простору автором статті висвітлюються фольклорні джерела як етномистецькі витoki творчості Х. Сагрераса, чії твори для гітари посіли почесне місце в конкурсних програмах, входять до обов'язкового курсу в музичних навчальних закладах, дуже популярні, являють собою значну частину виконавської та звукозаписної діяльності. Аналізується актуальність його творчості для розвитку сучасного гітарного мистецтва, для розширення сучасного гітарного репертуару, жанрово-стильового збагачення гітарного виконавства. Визначається його місце в сучасній гітарній педагогічній практиці. У цьому аспекті репрезентуються звукозаписні приклади виконання його творів класичними гітаристами. Також у пропонованій роботі надається коротка характеристика гітарної школи Х. Сагрераса, проводиться стислий аналіз методологічного матеріалу на окремих нотних прикладах етюдів різної складності, що здобули широке визнання і популярність в академічній музичній культурі та використовуються для вдосконалення технічних навичок як початківця, так і класичного гітариста-віртуоза.

Ключові слова: Хуліо Сагрерас, гітарна творчість, гітарна школа, латиноамериканська музика.

Stanislav ZHOVNIR,

orcid.org/0000-0002-9641-8799

*Postgraduate Student, Teaching Assistant of the Music Ukrainistics and Folk Instrumental Art Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) szhovnir@gmail.com*

CREATIVE ACTIVITY OF JULIO SALVADOR SAGRERAS IN THE CONTEXT OF GUITAR ART IN 20th – EARLY 21th CENTURIES

Due to the growing popularity of guitar art as a significant part of folk and classical musical culture this article discusses the work of an outstanding Argentine composer, guitar virtuoso and guitar teacher, founder and the first president of the Argentine Guitar Academy Julio Salvador Sagreras. In the context of studying the work of Latin American composers for guitar as part of Ibero-American music, the need of which is based on the objective need to expand knowledge about the world musical culture in the period of global interpenetration of cultures, the genetic roots and developmental trends of the Latin American music are defined and generalized by the author. In the historical and cultural context of the formation of the musical aesthetic space, the author of the article highlights the folklore sources as the ethnical artistic source of creative activity of J. Sagreras, whose works for guitar took pride of place in the competition programs, are included in the compulsory course at music educational institutions, are very popular, are a significant part of performing and recording activities. The relevance of his work for the development of contemporary guitar art, for expansion of the modern guitar repertoire and genre-style enrichment of guitar performance is analyzed. His place in modern guitar teaching practice is determined. Sound recording examples of the performance of his works by classical guitarists are presented in this aspect. Also, the proposed work provides a brief description of the guitar school of J. Sagreras. A brief analysis of the methodological material on separate musical examples of etudes of varying complexity which are widely recognized and popular in academic music culture and used to improve the technical skills of both beginner and classical virtuoso guitarist is carried out.

Key words: Julio Sagras, guitar creativity, guitar school, Latin American music.

Постановка проблеми. У період осмислення національної спадщини як системного явища, у період, коли народи світу все більше усвідомлюють свою культурну спільність, особливої ваги набуває порівняльне вивчення національних традицій мистецтва, які збагачують і забарвлюють собою глобальне мистецтво. Сьогодні нової актуальності набувають музично-історичні дослідження, що торкаються вельми стародавньої та знову відродженої етнокультурної галузі – мистецтва гри на гітарі. Твори та переклади латиноамериканських композиторів для гітари посіли почесне місце в конкурсних програмах, входять до обов'язкового курсу в музичних навчальних закладах, дуже популярні, являють собою значну частину виконавської та звукозаписної діяльності. У цьому аспекті спадщина видатного аргентинського композитора Хуліо Сальвадора Саггераса потребує детального вивчення, методичного й виконавського аналізу, актуалізації для сучасного гітарного виконавства.

Метою статті є розкриття актуальності творчості аргентинського композитора, гітариста-віртуоза та гітарного педагога Х. Саггераса, визначення витоків його стилю, виявлення культурно-історичного контексту та його впливу на формування творчості композитора, висвітлення впливу його творчої спадщини на розвиток сучасного гітарного мистецтва.

Аналіз досліджень. Латиноамериканська музика для гітари, на жаль, недостатньо представлена в україномовних наукових дослідженнях. Найповніший її аналіз здійснили російські науковці В. Конен, І. Кряжева, П. Пічугін – у загальних вимірах. Загальні тенденції розвитку латиноамериканської музики простежені авторами колективної монографії «Музыка стран Латинской Америки». Музична культура Латинської Америки – складне явище, актуальність вивчення якого зумовлена потребою розширення знань про світову музичну культуру. Варто визнати, що внесок латиноамериканської музики у світову музику ще не оцінено достатньою мірою. Цілісного, історично простеженого уявлення про творчість латиноамериканських композиторів для гітари нині немає, хоча їхня творчість уже впевнено завоювала прихильність як виконавців-гітаристів, так і слухачів. У цьому аспекті значним і важливим є введення до наукового обігу відомостей і аналізу творчості одного з видатних представників латиноамериканських композиторів для гітари – Хуліо Сальвадора Саггераса.

Гітарна творчість латиноамериканських композиторів, як і звукозаписна діяльність митців-

гітаристів, ще не стали окремим предметом дослідження в українському музикознавстві. Відомості про звукозаписну творчість латиноамериканських композицій для гітари вперше вводяться до наукового обігу в більшості з російських, англомовних та іспаномовних джерел.

У статті дослідження творчості Хуліо Сальвадора Саггераса ґрунтується на аналізі електронних порталів «Гітаристи та композитори» (Тавровські, 2001–2017), «Бельканто» (Григор'єв, Платек, 2002–2019), наукових робіт: Енциклопедично-бібліографічного словника Д. Прага (Прат, 1934), наукового посібника Х. Саггераса (Саггерас, 1996).

Виклад основного матеріалу. Музична культура Латинської Америки історично сформувалася на базі американського (індіанського), європейського (насамперед іспанського і португальського) й африканського джерел. Значення і вплив кожного з них по-різному проявилися в різних районах континенту – залежно від рівня індіанської культури, наявності та чисельності афроамериканського населення, зв'язків даного регіону з метрополією й особливостей його економічного, політичного життя і культурного розвитку, а також інших причин історичного характеру. У структурі сучасної народної музики Латинської Америки можна виділити відповідно музику індіанську, креольську й афроамериканську з низкою проміжних (перехідних) «прошарків». Із цих складових частин тільки індіанська музика є місцевою, корінною (автохтонною) культурою; креольська й афроамериканська музика – порівняно молоді культури, формування яких відбувалося в Америці протягом XVI–XVIII ст., а сучасні стилістичні риси склалися приблизно лише наприкінці XIX ст. Музична культура Латинської Америки – складне явище, актуальність вивчення якого зумовлена потребою розширення знань про світову музичну культуру. Музична творчість в Латинській Америці розвивалася як на ґрунті творчості корінних народів, так і під впливом європейської класики. Визначними ознаками становлення латиноамериканської професійної музики залишаються проблеми національної своєрідності, співвідношення національного й інтернаціонального (Душний, 2017: 187–195).

Один з яскравих представників плеяди латиноамериканських музичних діячів, Хуліо Сальвадор Саггерас (ісп. Julio Salvador Sagreras; 22 листопада 1879 р., Буенос-Айрес – 20 липня 1942 р.) – видатний аргентинський класичний гітарист, композитор і гітарний педагог. Першим учителем талановитого хлопчика був його батько

Гаспар Саггерас (1838–1901 рр.), досить відомий у місцевих колах концертний діяч, віртуоз-гітарист і композитор, аргентинець іспанського походження, автор надзвичайно популярної в Аргентині мелодії «Сльоза». Уже з дитячих років, коли хлопчик був зачарований музичними вечорами в салонах вищого світу Буенос-Айреса, куди його брав із собою батько, було помітно, що він наділений неабиякими музичними здібностями, а також виявився його надзвичайний інтерес до гри на гітарі (Тавровські, 2001–2017).

Як зазначає в бібліографічно-енциклопедичному словнику сучасник Х. Саггераса гітарист-віртуоз Домінго Прат, із дванадцяти років Хуліо Саггерас був улюбленим учнем Карлоса Маршала, викладача класу гармонії в консерваторії Уільямса. А із чотирнадцяти до сімнадцяти років, склавши іспит як викладач сольфеджіо й основ гармонії, Х. Саггерас і сам читає там вищий курс, а також починає komponувати музичні твори для театру. Так, на початку ХХ ст. було написано такі п'єси, як «Священик-заступник», «Зелений острів» і «Залицятися до жінки на велосипеді». Водночас юний композитор писав твори для фортепіано, наприклад, «Люсіла», «Мелодія», «Іспанське капричіо». Досить добре володіння цим інструментом ніяк не заважало йому вдосконалювати свої знання та навички в гітарній творчості. Уже у 20 років Х. Саггерас був призначений ординарним професором гітари в «Академії витончених мистецтв», де також вів кафедру сольфеджіо. У числі його учнів, серед інших, був Антоніо Сінополі, відомий аргентинський гітарист-віртуоз, педагог і композитор. У 1905 р. Хуліо Саггерас створив власну «Академію гітари», яка знаменита і сьогодні, з неї вийшло декілька чудових музикантів. Одним із найнеймовірніших досягнень митця стало те, що він – засновник і перший президент Асоціації гітаристів Аргентини (Прат, 1934: 484).

Загалом Х. Саггерас є автором більш ніж двохсот творів для гітари, здебільшого на теми популярних народних аргентинських та бразильських танців і пісень. У контексті розгляду творчості саме аргентинського композитора варто додати кілька слів про музичне мистецтво Аргентини, яке пройшло складний шлях розвитку. Індіанські племена, що жили на території сучасної Аргентини до початку іспанської колонізації ХVI ст., створили самобутній та різноманітний фольклор. Традиції своєї оригінальної музики зберігають араукани (індіанці), що мешкають на південному заході країни. Її стилістичні особливості, пісенні та танцювальні жанри – багуала, бачила, яраві, уайно. Інструменти – духові: кена, ерке, еркенчо,

пінкільо, сику; різні ударні. Однак у сучасному музичному фольклорі Аргентини, що розвивався головним чином на основі іспанського, індіанська музика займає незначне місце. Великий вплив на аргентинську музику мали інші країни Європи. Популярні в ХІХ ст. аргентинські танці сьеліто та перікон ведуть початок від англійського контрдансу, куанда – від французького менуету, ранчера – від польської мазурки. У народній аргентинській музиці переважає креольський фольклор. Під впливом іспанців індіанці почали використовувати скрипку й арфу, а також застосовувати у своїй традиційній музиці тридольні метри й елементи діатоніки (Григор'єв, Платек, 2002–2019).

Музичний фольклор сформований на початку ХІХ ст. під назвою музики гаучо (головним чином його зберігали пастухи та скотарі). Із середовища гаучо виділилися професійні співаки-поети – пайядори. Вони складали мелодії, тексти пісень і виконували їх, акомпануючи собі на гітарі. Поряд з елементами пентатоніки (і навіть більш давньої тритоніки) аргентинські народні пісні містять характерні мелодійні звороти та ритмічні фігури, притаманні іспанській музиці. Зазвичай аргентинські пісні об'єднуються у групи-сімейства, що мають загальний інтонаційний лад, певний ритм, структуру. Групи-сімейства відрізняються за змістом, виразністю. Пісні в основному одноголосні, але існують і двоголосні («дуети») – із рухом голосів паралельними терціями. Поширені так звані схрещений спів (чергування соліста і дуету) і спів «контрапунт». Стиль виконання здебільшого яскраво емоційний. Найбільш часто трапляється метр – 3/4 і 6/8. Типові змінні метри, часті синкопи, ритмічні перебої; нерідкі контрастні зміни темпів. Поширені народні танці – гато, перікон, куека (вона ж самба, або самакуека), карнаваліто, чакарера, сьеліто, паліто, куанда, ранчера, ескондідо, фірмеса, медіа канья, танго; пісні – трісте, тено. Зістародавніх креольських пісень і танців (розквіт припадає на кінець ХVІІІ–ХІХ ст.) до наших днів зберігаються трісте, естіло, тоно, куека, чакарера, байлесіто, ранчера, з більш пізніх – мілонга і танго. Саме вони найчастіше поширені і в гітарному виконавстві. До речі, основний інструмент Аргентини – саме гітара, також поширений акордеон (Душний, Пиц, 2019).

Серед найвідоміших творів Х. Саггераса можна назвати танго «Ось так ріка», «Дорога», «Дон Хуліо», «Скандаліст», «Ча-ча-ча», а також збірку композицій під псевдонімом С. Ресграса (Прат, 1934: 485). Твори Х. Саггераса доступні та зрозумілі пересічному слухачеві, водночас вони

настільки мелодійні та красиві, що не можуть залишити байдужими шанувальників аргентинської музики. Усі вони милозвучні, але водночас і пристрасні, йдуть від серця, несуть емоції любові й щастя. Це стосується і «Салонної мазурки» (“Dulces Cadenas”) оп. 1, і п’єси «Погляди та посмішки» (“Miradas y Sonrisas”) оп. 14, і «Сонатина-етюду» № 12 оп. 25. У кожній п’єсі відрізняються тільки нюанси, відтінки почуттів. Це романтична окриленість у «Салонній мазурці», тісне злиття людини із природою в п’єсі «Погляди і посмішки», схвильовані інтонації «Сонатина-етюду». Стримана елегантність п’єси “La Elegante” малює, можливо, портрет імпазтного чоловіка. А п’єси «Колібрі» та “Moto Perpetuo” («Вічний рух») дають виконавцеві можливість продемонструвати віртуозність і майстерність (Родіонов, 2019).

Найбільше значення для розвитку сучасного гітарного мистецтва має навчально-методична спадщина Хуліо С. Сагрераса, представлена кількома навчальними посібниками для гри на гітарі, які не втратили актуальності й постійно перевидаються. Ці підручники використовуються і сьогодні. Серед них варто відзначити «Книгу гітарних уроків у шести частинах» (“Guitar Lessons Book”), яка може використовуватися і як чудовий провідник до гри на класичній гітарі, і для знайомства з латиноамериканською гітарною музикою. Однією з найбільш популярних у світі книг для гітаристів-початківців можна назвати першу частину цього посібника – «Хуліо С. Сагрерас. Уроки гітари, книги 1–3» (“Julio S. Sagreras. Guitar Lessons, Book 1–3”). Перша публікація – Буенос-

Айрес: Ricordi Americana (перевидано у США в 1996 р.). Велика увага в цьому підручнику приділена аплікатурі обох рук, інноваційна табулатура побудована на залежності положення пальців лівої руки від ритмічної нотації. Етюди та п’єси із цієї збірки написані для відпрацювання певних технічних прийомів. Вони мелодійні та приємні для слуху музиканта. Один із нотних прикладів пропонується на рис. 1 (Сагрерас, 1996: 34).

«Школа гри на шестиструнній гітарі» Х. Сагрераса побудована за тими ж принципами, що і школа італійського класичного гітариста-композитора XIX ст. Маттео Каркассі. Спершу подаються докладні загальні положення: посадка, постанова рук, щипок, теоретичні відомості. Далі йде кілька десятків вправ на освоєння техніки гри. Матеріал підручника передбачає як самостійні заняття початківців, так і роботу педагога з учнем музичного навчального закладу будь-якого рівня. У кожному розділі в порядку зростання складності розглядаються питання техніки гри на гітарі, які ілюструються невеликими нотними прикладами і музичними творами. Розбір і освоєння їх допоможе учням закріпити прочитане. Крім навчально-методичних завдань, автор хотів показати мистецтво гри на гітарі і її репертуарний діапазон в тісному взаємозв’язку із загальною музичною культурою. Але, на відміну від М. Каркассі, п’єси Х. Сагрераса більш важкі для виконання, вони мають чітко виражену віртуозну складову частину. І через цей надзвичайний ступінь складності більшість п’єс не так часто використовуються в початковій музичній школі. Також додає складності те, що тут відсутні коментарі,

Lección No. 84 Julio Sagreras
(1879–1942)

from Las Primeras Lecciones de Guitarra

Рис. 1. Урок № 84

авторські позначки, які пояснюють, на що варто звернути увагу під час виконання. Загалом музика Х. Сагрераса і за образним змістом складніша, ніж музика М. Каркассі.

У цьому аспекті детальніше розглянемо етюд a-moll для початківців. Він виконується прийомом змішаного арпеджію. Під час звуковидобування можна застосовувати як тірандо, так і апояндо протягом усього твору. Також треба стежити, щоб штрих легато якомога менше динамічно та ритмічно відрізнявся від тірандо або апояндо. За допомогою легато автор намагався надати гітаристові-початківцю можливість додатково розвинути силу відносно слабких пальців лівої руки: безіменного, а особливо – мізинця. Постійна зміна позицій поживляє гру виконавця та загострює його увагу, що дуже важливо для навчання. Крім того, під час переміщення доводиться часто брати той чи інший акорд прийомом баре або напівбаре та стежити за якістю всіх отриманих звуків під час затискання струн (рис. 2).

Цікавий і надзвичайно популярний серед гітаристів навчальний приклад становить етюд тремоло, який власне і написаний Х. Сагрерасом для вдосконалення цієї техніки. Твір нескладний за нотним текстом і аплікатурою, мелодійний за характером. Основна тема (тремоло) ведеться постійним чергуванням трьох пальців, імітуючи

рівномірну гру медіатором. Протягом майже всього твору тема ведеться на першій струні. Це полегшує початківцеві виконання тремоло, дозволяючи йому уникати випадкового видобування сторонніх звуків із сусідніх струн, ненавмисно зачіпляючи їх пальцями. Акомпанемент складається із простих акордів та басових мелодій і ведеться великим пальцем (рис. 3).

Відоме виконання цього етюдуну представляє вірменська гітаристка-віртуоз Гоар Варданян, учениця відомої американської гітаристки Шарон Ісбін, магістр Juilliard School (Варданян, 2017).

Як більш складний приклад розглянемо віртуозну мініатюру «Колібрі», яку і сьогодні можна назвати найбільш відомим та популярним серед виконавців твором. Вона, поряд із багатьма етюдуну, входить як до обов'язкових навчальних і екзаменаційних, так і до конкурсних програм. Твір містить поєднання кількох видів техніки: репетиції, легато, місцями гамоподібні пасажі й арпеджію. Складність виконання етюдуну полягає в постійному контролі над правою рукою для рівномірного звуковидобування за багатократного повторювання у швидкому темпі однієї ноти на одній струні. Дрібна техніка репетиції імітує швидкий рух маленьких крилець колібрі, різкі зміни позиції та переміщення по грифу повторюють стрибки пташки в повітрі (рис. 4).

Рис. 2. Етюд a-moll

Etude (tremolo)

Words & Music by Julio Sagreras

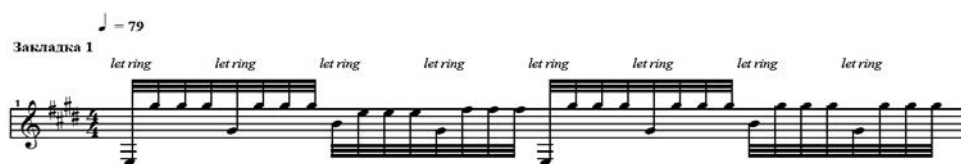

Рис. 3. Етюд тремоло

Цей віртуозний зразок відомий у виконанні українського гітариста Марка Землянського, вундеркінда із Черкас, який з п'яти років займається грою на гітарі, уже став переможцем кількох міжнародних конкурсів. Його наполегливий та зосереджений характер відображається на виконавській манері, надає особливого звучання творам (Землянський, 2013).

Висновки. Художній досвід Латинської Америки протягом ХХ ст. показав, що найвищі її досягнення – симбіоз національного, автентичного та загальнолюдського. Знайдено власні засоби вираження змісту, характерні для цього континенту, багатого різними культурами, як давніми, так і новими. Латинська професійна музика засвоїла європейський

досвід і почала виробляти на його основі нові моделі. Жанри латиноамериканської популярної музики – самба, румба, сальса, босанова, танго й інші стали обов'язковими компонентами танцювальних конкурсів; латиноамериканські духові й ударно-шумові інструменти органічно увійшли до тембро-ритмічної складової частини звучання багатьох ансамблів, незалежно від їхньої національної приналежності. Творчість Хуліо Сальвадора Саггераса, як одного з видатних латиноамериканських композиторів, надає широкі можливості для вдосконалення технічних навичок гітариста, значно збагатила як навчальну програму академічних музичних закладів, так і програму міжнародних та регіональних виконавських конкурсів.

EL COLIBRI, *imitacion al vuelo del picaflor.*

Accord standard : Julio Salvador Sagreras (1879-1942)
Rév. Pierre P.-Schneider

Рис. 4. Етюд «Колібрі»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Григорьев Л., Платек Я. Аргентинская музыка. *Проект «Бельканто»*. 2002–2019. URL: <https://www.belcanto.ru/argentina.html>.
2. Праг Доминго. История гитары. Библиографический и терминологический словарь. Romero y Fernandez edition 1934. Buenos Aires. С. 484–485.
3. Жовнір С. Творчість латиноамериканських композиторів для гітари. *Музичне мистецтво XXI століття – історія, теорія, практика* : збірник наукових праць інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / заг. ред. та упоряд. А. Душного. Дрогобич ; Кельце ; Каунас ; Алма-Ата : Посвіт, 2017. Вип. 3. С. 187–195.
4. Жовнір С. Фольклорні джерела гітарної творчості латиноамериканських композиторів. *Народно-інструментальне мистецтво на зламі XX–XXI століть* : збірник матеріалів та тез XII-ї Міжнародної науково-практичної конференції, ДДПУ ім. І. Франка, 1 грудня 2019 р., м. Дрогобич / ред.-упорядн. : А. Душний, Б. Пиц. Дрогобич : Посвіт, 2019. С. 91–95.
5. Землянський М. Сагрерас «Колибри». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4G7Qn60Lf1c>.
6. Родионов В. Классическая гитара. Гл. 5 : Гитара в XX веке. URL: <https://proza.ru/2019/12/28/1396>.
7. Сагрерас Хулио С. Школа игры на гитаре. Для шестиструнной гитары. Москва : Торопов, 1996.
8. Хулио Сальвадор Сагрерас. *Проект «Гитаристы и композиторы»*. 2001–2017 / сост. и ред. В. и С. Тавровские. URL: <http://www.abc-guitar.narod.ru/pages/sagreras.htm>
9. Leccion 4 (Tremolo Etude) by Julio S. Sagreras. Guitar Etudes with Gohar Vardanyan. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sM2gaNcW6Ss>.

REFERENCES

1. Arhentyanskaya muzyka [Argentine music]. *Project “Belcanto”*. 2002–2019 [Red. L. Grigoriev, J. Platek]. URL: <https://www.belcanto.ru/argentina.html> [in Russian].
2. Domyinho Prat. *Istoriya gitary* [The history of the guitar]. Bibliographic and terminological dictionary. Romero y Fernandez edition 1934. Buenos Aires. P. 484–485 [in Russian].
3. Zhovnir S. Tvorchist' latynoamerykans'kykh kompozytoriv dlya hitary [Works of the Latin American composers for the guitar]. *Musical art XXI century – history, theory, practice: collection of scientific works of the Institute of Musical Arts of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University [general editing and ordering of A. Dushny]*. Drohobych – Kel'tse – Kaunas – Almaty : Posvit, 2017. Vol. 3. P. 187–195 [in Ukrainian].
4. Zhovnir S. Fol'klorni dzherela hitarnoyi tvorchosti latynoamerykans'kykh kompozytoriv [Folklore sources of guitar work of Latin American composers]. *Folk-instrumental art at the turn of the XX–XXI centuries* : collection of materials and abstracts of the 12th International Scientific and Practical Conference (DDPU im. I. Franka, 01.12.2019, m. Drohobych) [editors A. Dushnyy, B. Pyts]. Drohobych : Posvit, 2019. P. 91–95 [in Ukrainian].
5. Zemlyans'kyy M. J. Sagreras “Kolibri” [Humming bird]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4G7Qn60Lf1c> [in Ukrainian].
6. Rodionov V. Klassicheskaya gitara [Classical guitar]. Chapter 5. Guitar in the XX century. URL: <https://proza.ru/2019/12/28/1396> [in Russian].
7. Sagreras Julio S. Shkola igry na gitare [Guitar school]. For six-string guitar. M. : Toropov, 1996 [in Russian].
8. Julio Salvador Sagreras. *Project “Gitaristy i kompozitory” [Guitarists and composers] 2001–2017* [Editors V. V. and S. V. Tavrovsky]. URL: <http://www.abc-guitar.narod.ru/pages/sagreras.htm> [in Russian].
9. Leccion 4 (Tremolo Etude) by Julio S. Sagreras. Guitar Etudes with Gohar Vardanyan. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sM2gaNcW6Ss> [in English].